

մի դրօշակը մի ղեկավարի ձեռքում չէր եւ ոչ էլ մի քանի ղեկավարի, այլ մի ամբողջ ժողովրդի. այս պատճառով՝ ոչ գեղան էր ընկնում եւ ոչ թշնամու ձեռքն անդնում:

Աղէտների մէջ հայ ժողովրդի հողին դորացի էր, գրկանքների ու պայքարների մէջ արհացի: Այնքան առատութեամբ թափած իր արեւը, դոհաբերած հերոսները, համբերած-տարած տանջանքները առաւել իտեղական, առաւել թանկ, առաւել անհրաժեշտ էին դարձնել խղճի ազատութիւնը եւ առաւել հաւատ էին ներշնչել յաղթանակը տանելու:

Ժողովուրդը հողու ամբողջ զօրութեամբ գիտակից էր իր վարած կռիւն, հաւատում էր իր ընթացքի ճշմարտութեանը: Եւ այս կռիւ կարած սերունգից առաջ եկած նոր սերունդը վարում-չարունակում էր ժառանգութիւն սուս-ցած սուրբ պայքարի:

Հայ ժողովրդի յամառ ըմբոստեցումը, մայր դիմադրութիւնը, մինչեւ վերջին շունչը զուելու ակնհեռ վճռականութիւնը, միանալով այլեւայլ զգոհութիւններին ու տեղական կուսակցութիւններին՝ շարժեցին Սասանեան արքունիքի խաղաղութիւնը, առաջ բերին վէճեր ու դաւեր, պայտական յեղափոխութիւններ ու զանկեցութիւններ մինչեւ որ հերոս Ժամանկների եւ հերոս զարմի ծնունդ Վահան Մամիկոնեան՝ լեռ, անտառ ու քարանձաւ կենդանի գպրոցներից ելած քաջարի ընկերներով՝ Նուարակի մէջ 485 թ. փառաւոր դաշնադրութեամբ ճանաչել տուց Պարսկին հայ ժողովրդի պաշտպանած զատի արդարութիւնը:

Հայ ժողովուրդը ելաւ անտառից ու քարանձաւից՝ գիւղ ու քաղաք իշու իր տարած յաղթանակով պսակ բուրբիւռ յաճառ կռիւ ընթացում մարտիրոսացած իր քաջերի անմահ յիշատակին, եւ իր ընթացքը, իր օրինակը իբրեւ յաւիտենական սրբազան կտակ թողնելու յաշորդ սերունդներին:

Մ. ա.-ք. ՄԵԼԵԱՆ

24 փետ. 1905 թ. Պարիզ

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Փարիզեան Հայ Եկեղեցու շուրջը

Երբ առաջին անգամ լուր տարածեց Հայերիս մէջ թէ՛ Փարիզում մի մեծածախս շքեղ հայկական եկեղեցի է կառուցում, բոլոր մտածող ազգայինների մէջ, կ'ստես թէ բնագոյտով, անմիջապէս ծագեց այն յայտը, թէ անուշաւ եկեղեցուս կեց փառի հիմնուի եւ մի մեծ կրթական հաստատութիւն, մի դպրանոց, որը կարողանար բաւարարութիւն տալ մեր ազգի այժմեան դիւստր պահանջները մէկին եւ որը, լրացնելով եկեղեցու կոչումը, նրա հետ միասին կազմէր մի բարոյական եւ մտաւոր հայկական կենտրոն քաղաքուկիրթ ազատ երկրում: Հիմի հետաքրքիր լինինք փոքր ինչ հասկանալու այս հաւաքական ընկացողութիւնը եւ յայտը հիմունքը: Նախ որ մեր ազգի պատմութեան ընթացքում, քրիստոնէութեան առաջին դարերից սկսած մինչեւ մեր ժամանակ, հայ եկեղեցին անխղճի կերպով միաւորուել է եղել դաստիարակութեան եւ լուսաւորութեան դրօշի հետ, այնպէս որ դաստիարակութիւնը հայ ժողովրդի աչքում եկեղեցու անհրաժեշտ պաշտամունքներից մէկն է համարւած: Այդպէս տեսնել, ա յայտն սովորած է մեր ազգը, որ՝ եկեղեցու պարտականութիւնը միայն սուսուս պաշտութեան ծէսեր կատարելը չէ, այլ դիւստր որպէս ուսում տարածելը իւր հօտի մէջ: Ուստի մեր ժողովրդի հայեցակէտով, երբ մի եկեղեցի իւր դպրոցը չունի՝ նա դեռ ամբողջացած չէ, նա թէս կ'ըսէ Ս. Ուեղ՝ զ է այդ հայեցակէտը թէ սխալ — հարկը այդ մասին չէ այժմ, այլ թէ՛ դա՛ է հայ ժողովուրդի աւանդական հոգեբանութիւնը այդ խնդրում:

Երկրորդ, որ մեր հայ ազգութիւնի պատմութիւնից յայտն է թէ՛ ո՛ր որ հետաւոր երկրներում Հայը եկեղեցի է կառուցել առանց դպրոցի, առանց մտաւոր պարագայ կազմելու եկեղեցու շուրջը, այդպիսի եկեղեցին վերջ ի վերջոյ թափուր է մնացել եւ ծախուել է օտարներին, ինչպէս Ամասեղում եկեղեցին էր եւ այլ նմանները: Ուստի մասն մտածող ազգային բնականաբար պիտի ենթադրէր թէ՛ այդքան ակնյայտի փորձերից յետոյ երբ այս հետաւոր վայրում մի համեմատաբար փոքր գաղութի համար այնքան մեծ ծախս է աւելում եկեղեցու վրայ, դա լոկ չապշուրթին չէ, այլ սկիզբն է երկանց, որին պիտի հետեւին եկեղեցու հոյապատմութեան համեմատ՝ դպրանոց իւր ուսուցչա-

կան խմբով եւ այլն, որոնցով միայն պիտի յաւատեալութիւն ստանայ գործը եւ մեծագործութիւն դառնայ, ինչպէս այդ տեսնում ենք մեր կաթողիկէ եղբայրների փորձից Սուրբ-Վազարի եւ Վիեննայի եկեղեցական-դպրոցական հաստատութիւններով:

Վերջապէս երրորդ, մինչեւ օրս Հայի դրամով հաստատուած դպրոցներից միայն նրանք կրում են իրենց վրայ ազգային կրօն, մայրենի հայ լեզուով եւ հայ հոգւով կրօնով եւ սաներին, որոնք եկեղեցու հետ սերտ կապւած են եղել. իսկ որոնք որ եկեղեցուց բաժան են հիմնուել, նրանք կամ ոչնչացել են կարճ ժամանակում կամ օտարացել: Այս երեք դատողութիւններից հասկանալի է թէ՛ ինչու՞ Փարիզում հայապալա ազգային եկեղեցի կառուցելու լուրը այնպիսի արագ եւ թույլգ խիղի տուեց մեր ազգի սիրտը: Վասն զի Հայի հոգին բնագոյումով վկայում էր՝ թէ՛ եկեղեցուն կպած պիտի լինէր նաեւ մի առաջնորդարեւ եւ քահանայի քահանայ (ինչպէս արդէն չինւած պատրաստ է), թէ՛ եկեղեցուն մօտ պիտի հիմնուէ մի գրպանից (քօլէճ), որը համապատասխանը ազգային ասմանս պէտքերի եւ միեւնոյն ժամանակ փոխադարձաբար նպաստէր եկեղեցու յարատեւ եւ վախճել գործունէութեան (որովհետեւ, ըստ իս, միմիայն դպրանոցի աշակերտներով կարող է ապահովուիլ եկեղեցու կանոնաւոր եւ ներգլխակ երեքեցեղութիւնը, նաեւ եկեղեցու դպրական պայտօնակատարութիւնը որոշեալ օրերումը) — Արդ՝ երեւակայեցէ՞ք Փարիզի պէս լուսաւոր, հազարաւոր կրթական միջոցներով իր տեղում՝ Հայկական եկեղեցին, Ուսմանորդ եւ քահանայ իւրեանց եկեղեցական խորհրդով աշխարհականացել, Հայ Դպրանոց իւր հոգաբարձութիւնով եւ մանկավարժ ուսուցիչների եւ ուսուցչապետների խմբով, որ կ'ունենայ ապագայում անշուշտ իր տպարանը, իր մանկավարժական թերթը, թանգարանը եւն. — այս բոլորը Ամմանյի Հայոց կաթողիկոսի իրաւասութեան եւ Պոլսոյ Սրբազան Պատրիարքի հսկողութեան ներքոյ, — անհ՝ ձեզ այն բարոյա-մտաւոր հայ կենտրոնը, որ անշուշտ պիտի վախճէ համայն ազգի ստատիսթիկը եւ ձեռնադրութիւնը: Այսպիսի կենտրոնը բնագլխակ ազգային ինքնապաշտպանութեան մի միջոց է, որ մեզ պէս հալածուած ազգից, օրինակ՝ Հրէաները, Ուրլանտացիք, Լեհացիք, տարիներով ի վեր ստեղծել են Փարիզում եւ այստեղից իրանց ազգերի խաղաղ վերածնութիւնը քաջ առ քաջ իրականացնում են առանց արգելի:

Այսպիսի գործը լուսաւորութեան մեծ կենտրոններում միայն կարող է իրականացուիլ, ըստ մեր ժողովրդական առածին թէ՛ « ձուկը ծովի մէջ կը մնայ » . փոքր քաղաքակրթական քունկերից, ինչպէս Լօզանի է, Երփատոսի է, ընդհանուր բարոյական ազդեցութիւն գործել ազգային կեանքի վրայ մի դպրոցական հաստատութիւնով — անհնարին է. եւ անհնաւ:

տեսութիւն կը լինի այսպիսի նորաշէն եկեղեցին հոգեկարգի մէջ թողած գնալ ուրիշ անկիւններում դպրոց հաստատել . . . Եթէ Փարիզի դէմ խօսողներ կան, չէտեղով նրա փողոցային կեանքի զեղխութեան օրինակները, տեղին այժմեան ձգտումներից դպրոցների աշխարհականացման (laicisation) եւ այլն, այդպիսիներին լաւ պատասխան կարող են լինել Վիեննայի պէս եւ Վիեննայի պէս մեծ քաղաքներում իւրեանց գոյութիւնը որոշ ուղղութեամբ երկար տարիներ շարունակող Մխիթարեան միաբանութեանց դպրոցական հաստատութիւնները, նոյն իսկ Փարիզում վաղուց հիմնւած հրէական գիշերօթիկ բարձրագոյն հոգեւոր Սէմինարի եւ Տալմուտ-Ռաբան (միջնակարգ դպրոցը 14 տ. հասակից), Հրէից ընդհանուր Այկանաթ վարժապետանոցը, որ շատ օրինակելի կողմեր ունին:

Վերջ բերածս կէտերով կարծեմ թէ՛ բաւական պարզեցի մեր հայ ազգայինների հիատակ վերաբերման պատճառք ժան-Գուժոն փողոցի հայ եկեղեցու կառուցման լուրերին եւ փոքր ի շատէ մեկնեց այդ եկեղեցու սկզբնաւորութիւնից բոլորից յոյսերի հոգեբանութիւնը:

Շատերին յայտնի է որ այդ ազգային յոյսերը գնահատուեցին երկու-երեք տարի առաջ՝ նոյն իսկ օտարներից. Փարիզի մտաւոր աշխարհի բարձր անձնաւորութիւններ, որոնց անունները թուելը երկար կը լինէր այժմ եւ որոնք յայտնի են Թրանսիայում իրեն եւ ամենայնգլխի ներկայացուցիչներ բարձրագոյն գիտութեան, մասնագիտութեան, հրապարակախօսութեան եւ երկրի կառավարութեան ու քաղաքականութեան, եւ որոնք կամեցան նոյն այդ յոյսերի թաղման հանդիսանալ, մասնաւոր ի նկատի առած խղճով Տանկանյոյրի կրթական սուղ միջոցները, դիմեցին Փարիզեան եկեղեցու հիմնադիր հայ բարերարին համակրական առաջարկով՝ հիմնել եկեղեցու հետ միասին մի կօլլէճ (գլխաւոր), որի համար նրանք խոստանում էին ամեն տեսակ արականութիւն: Որքան յայտնի է, հայ բարերարը իր կողմից այն միջոցին դրական պատասխան տուած է այդ առաջարկին, յետաձգելով դրա իրականացումը եւ հոգը եկեղեցու յիշութեան աւարտումից հետոյ: Արդ՝ եկեղեցին, փա՛ռք բարերարին, չինւած պատրաստ է եւ ժամանակագրութիւնը կատարւում է նրա մէջ. ժամանակն է ուրեմն մտածել այժմ դպրանոցի մասին:

Այդ, պէտք է մտածել եւ հոգալ առանց այս եւ այն կողմ տատանւելու, թէ ինչ տնայարի կրթական հաստատութիւն պիտի հիմնուի Փարիզում, ինչ Թրանսիայում նա պիտի ունենայ, որքան միանուղ ծախս կը հարկւուրի, ո՞րքան տարեկան ծախս՝ հաստատութիւնը անդամաւ պահպանելու համար: Այդ հոգադրողութիւնը նախ պէտք է սպասուի Փարիզի եկեղեցաշէն բարերարից, եթէ նա կամենում է սկսած գործը լրացնել եւ հայ ժողովրդի վերջ յիշածս յոյս

սերը աւելի մեծ գործով պսակել, անմահացնելով իւր անունը ոչ պակաս քան Հազարեանները, Սանասարեանը եւս, Նոյնը պէտք է ըստպատել բարեբաղի ձեռնհաս եւ կրթական գործին հմուտ բարեկամներին, որոնք մշակին նրա համար այդ կարեւոր գործնական հարցերը, եթէ այս ամենը որ եւ է անսպասելի պատճառով չ'այդողի, չէ՞ որ ազգը կամ ազգի կարողւոր դասը ինքը կարող է հաւաքական ոյժով ստեղծել Փարիզի հայ եկեղեցու շուրջնայ մտաւոր կենտրոնը, որ ա՛յնքան մեծ նշանակութիւն կ'ունենայ իր համար ապագային:

Կերը ընթածա խորհրդածութիւններով եւ կամեցայ միայն ընդհանուր կերպով ուրուագծել այն, ինչ որ մանրամասնորեն յիշելու հարցերի նկատմամբ պէտք է մշակուի ձեռնհաս անձերի յատուկ մասնախմբով: Եթէ քանի հայ հասարակութեան միայ, անշուշտ պէտք է իւր ժամանակին ծանօթացնել նրան « Անահիտ »-ի միջոցով կազմուելիք ծրագրի գլխաւոր եզրակացութիւններին:

10 Մարտ 1905 Փարիզ

ԳԻՒՄՐԵՑԻ

Արեւելեան Գրականութիւն

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԲԱՆԱՍԵՆՈՒԹԻՒՆ

Այսպէսով որ թրքերէն լեզուի ծանօթ հայ գրագէտներ օսմանեան գրականութիւնը իր բոլոր երեսներով հայ հասարակութեան ծանօթացնեն, կ'ուզեմ օգտուել չափեական հատորի մը (1) զոր այս օրերս հրատարակեցին Պ. Ապտիւլ-Հալիմ Մէմ-ուհ և Էմման Ֆազի, գաղափար մը տալու համար մեր հասարակութեան ոչ-թրքագէտ մասին այդ գրականութեան մէջ ճիշդին, սիրային ջանքերով երեսներ վրայ: « Թրքական սիրոյ ծագակարգ »-ը երկրորդ թիւն է շարքի մը, որուն առաջինն էր՝ Արաքական սիրոյ ծագակարգը, ֆրանսերէնի թարգմանուած Պ. Ֆէրիտին տը Մարթինսի եւ Ապտէլ իսայիք պէյն ձեռքով, եւ որ երեւցաւ քանի մը ասարկ առաջ:

Ապտիւլ-Հալիմ Մէմուհն Պէյն: « ճշմարտութեան » ազատամիտ թուրք մըն է, Թուրք մը որուն նմանները բազմից էր որ նուազ սահմանափակ ըլլային: Կէց եօթն ամիս առաջ Համբոտ յայդդուութեան հարցին իր նուիրած յօդուածը Եօրպիէին մէջ՝ մտածմանց լայն եւ ազնիւ անկախութիւն մը կը յայտնէր. այդ նոյն սգին կը փայլի այս հատորին մէջ ալ: Քէմալ պէյնի առթիւ խօսելով թուրք ազատական կու-

սակցութեան մասին, Ապտիւլ-Հալիմ Մէմուհն հետեւեալ անկեղծ եւ արի տողերով կը յայտնէ իր ցարդ այդ կուսակցութեան այժմեան անկեղծ կայդութեան նկատմամբ. « Պէտք չէ չիտթիւ այն ատմութեան (Բէմալ պէյնի ատմութեան) ճշմարիտ երիտասարդ-Թուրքիան այսօրեան կարծեցեալ երիտասարդ-Թուրքիային հետ: Եղիպատական զահնէ գրկուած՝ իր եղբորը Իսմայիլ փաշային, Սուլթան Ապտիւլ-Աղիդին եւ Մեծ եպարքոս Այի փաշային ձեռքով, Մուսթաֆա Ֆազիլ փաշայ հիմնեց առաջին . . . եւ վերջին թրքական ընկերութիւնը քաղաքական եւ ընկերական զարթման: Իսկոյն Սուլթանը ըմբռնեց գործուած սխալը, եւ առաջարկեց դարձնել իրեն թագը որ իրով գողցուած էր. բայց զաջարկուող վերանորոգիչը ըմբռնեց: Նախընտրեց զանկ իր թագը, եւ իր տեղը թուրք ժողովուրդը թագապսակել, անոր շնորհիվ օրինական վեհապետութիւնը Մուսթաֆա Ֆազիլ փաշայի երիտասարդ-Թուրքիային շնորհիւ է որ Սամանգիբ ունեցան Միտաթ փաշայի Սահմանադրութիւնը, որ, աւաղ վաղապետուեց եղաւ Այի չըլմանին գլխաւոր թուրք տաղանդները, այն մարգիկը որոնց անդրիւրեմեան աղեղեղութիւնը դեռ լոյսի նշողին մը կը ձգէ համրական Թուրքիային վրայ, Մուսթաֆա Ֆազիլի խորհրդականները, լարտուղարները, բարեկամներն էին: Այն անհատները որ այժմ ինքզինքնին երիտասարդ-Թուրք կ'անուանեն օտար երկրներու մէջ, երեք տեսակի կը բաժնուին. ոմանք, ամուսնէն բազմութիւններ, միանգամայն չաշուտ եւ խաչագող, իրենց բարեխորհչական եռանդը կը սահմանափակին իրենց լրտեսական գործունէութեան ձգած պարագայ ժամերուն մէջ՝ տարտուր պարտաւազներ հրատարակելու, որոնք սահմանուած են իրենց զրգալի դրամ հայթայթելու կամ չահաբեր պաշտօններ՝ երբ Արեւելքը դառնան. . . այլք պարագայէն գոգոհներն են, զոնք համրական վարչութեան, որ կծիկը դրած են՝ անարդարութիւնէ մը խալուելու համար, եւ այլ եւս Գալիբի Լաթիֆի սրհարաներուն մէջ կը ստան կան՝ մոռնալով իրենց չահերը, իրենց ընտանիքը, իրենց հայրենիքը. ուրիշներ վերջապէս, արդի Սուլթանին օրով յայդդութեան հասած ըլլալով, կը ջանան վաղուան Սուլթանին բարեկամութիւնն այժմէն վատորիկ: Կէս-ձայնով, ինքզինքնին հանդարտեցնելու համար՝ Սահմանադրութեան վերահաստատումը պահանջելով հանդերձ, կը փառաբանեն զահաբառնող որուն նկարագրին ու դիտաւորութիւնները ոչ որ գիտէ սակայն: Անոնցմէ ոչ մէկը Թուրքերը կը հրաւիրէ ընկերական յառաջդիմութեան, ուշիմ եւ առնական գործունէութեան. եւ իրենց լրագրիւններ եւրոպական ընթերցողին ո եւ է տեղեկութիւն չեն տար Թուրքերուն մէջ գտնուած չափեական ու գեղեցիկ բանեցում մասին: Երբեմնի երիտասարդ-Թուրքերուն ճշմարիտ զաւակներն անոնք են որ, հոն, իրենց երկրին մէջ, լուծեալն կը պատրաստեն լաւագոյն ապագայ մը: Շատ հազ-

(1) Anthologie de l'amour turc, par Abdul-Halim Memdough et Edmond Fazy. Librairie du Mercure de France. Գին 3 ֆր. 50